

УДК 378.046.4:342.7-051(045)

DOI 10.31652/2415-7872-2022-72-22-26

НАТАЛІЯ РАТУШНЯК

orcid.org/0000-0003-1153-9637

osadchuk_nat@ukr.net

аспірантка кафедри іншомовної освіти і міжкультурної комунікації

Хмельницький національний університет

вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

У статті розкрито сутність поняття «громадянська компетентність», яке обґрунтовано аналізом вітчизняних та зарубіжних наукових джерел та рекомендаціями й документами Ради Європи. Громадянську компетентність визначено як одну із десяти ключових компетентностей концепції Нової української школи. Доведено, що зміст формування громадянської компетентності в основній школі полягає в формуванні громадянина України як освіченої, творчої особистості, в якій органічно поєднано високі моральні риси, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, потреба в самовдосконаленні. Автор акцентувала увагу на визначальній ролі вчителя у формуванні громадянської компетентності учнів.

Ключові слова: ключові компетентності, громадянська компетентність, громадянськість, демократичне суспільство, громадська відповідальність, «Нова українська школа» (НУШ), деліберация, педагог, професійний розвиток.

NATALIYA RATUSHNIAK

graduate student of the Department

of Foreign Language Education and Intercultural Communication

Khmelnytskyi National University

Instytutska st., 11, Khmelnytskyi

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE PROCESS OF FORMING THE CIVIC COMPETENCE OF STUDENTS

The article reveals the essence of «civic competence» concept, which is substantiated by the analysis of domestic and foreign scientific sources and recommendations and documents of the Council of Europe. Civic competence is defined as one of the ten key competencies of the New Ukrainian School concept.

The competence of a person means a set of knowledge, abilities, skills, and attitudes structured in a special way, which enable such person to effectively carry out activities or perform certain functions, ensuring the resolution of problems and the achievement of certain standards in the field of profession or activity. Such sets of knowledge, abilities, skills, and attitudes are acquired both in the course of a lifetime and in the process of learning. The formed competence allows a person to identify, as well as effectively and successfully solve, regardless of the situation, a problem that pertains to a certain field or type of activity.

It has been proven that the content of civic competence formation in general secondary education institutions consists in the formation of a citizen of Ukraine as an educated, creative individual who smoothly integrates high moral traits, civic maturity, patriotism, professional competence, and the need for self-improvement.

During education, a certain level of readiness for adult life should be formed in the student, a certain set of characteristics, in particular, life competence, which should provide the young person with the ability to navigate in modern society, quickly respond to the demands of the time, and effectively and successfully realize themselves outside of school. Focusing on social challenges, the student must acquire competence in its various spheres: political, economic, spiritual, social, etc. The provision on the system of competencies, which are formed in schoolchildren during the years of study is taken as the basis in the theory of the competency-based approach to learning.

The concept of civics development in Ukraine defines the list of basic requirements for the formation of civic competence of the New Ukrainian School teacher. Therefore, the author focuses on the determining role of the teacher in the formation, in particular, of the civic competence of students.

Key words: key competences, civic competence, citizenship, democratic society, public responsibility, "New Ukrainian School", deliberation, teacher, professional development.

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання

громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти. Українському суспільству потрібне покоління громадян, які приймають громадянські цінності, відповідальні рішення та мають почуття відповідальності за долю країни. Нова українська школа та Закон України «Про освіту» визначають громадянську компетентність як одну із ключових, а ефективність у цьому напрямі залежить від компетентності вчителя [11]. І хоча школа давно займається формуванням громадянськості учнів, часто навіть педагогам важко визначити її суть, адже поняття в науковій літературі досить неоднозначне [4].

У травні 2018 року Європейський парламент і Рада Європейського Союзу затвердили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання впродовж життя (Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences For Lifelong Learning) [13]. В оновленому переліку компетентностей наголошено на необхідності формування *громадянської компетентності через освіту*, а громадянське суспільство є платформою для розкриття творчих можливостей особистості, а також забезпечення її стійкості та здатності адаптуватися до змін на ринку праці, спричинених розвитком технологій у всіх сферах життя [6].

Компетентності визначаються як комбінація знань, навичок та ставлень, де знання складається з визначених фактів і цифр, концепцій, ідей та теорій, які підтримують розуміння певної сфери або предмета; навички визначаються як здатність та спроможність виконувати процеси й використовувати наявні знання для досягнення результатів; ставлення описують диспозиції сприйняття і налаштованості щодо ідей, людини або ситуації й спонукають до відповідних реакцій або дій.

Ключовими компетентностями є ті, що необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції й активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, від раннього дитинства за допомогою формального, неформального та інформального навчання. Усі ключові компетентності вважаються однаково важливими, оскільки кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві [7].

Формування громадянської культури і якісного її рівня – громадянської компетентності – є аспектом розгляду багатьох сучасних дослідженнях із соціології, політології, педагогіки, психології. Ця проблема порушується в працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, зокрема в працях Г. Алмонда, С. Верби, Р. Даля, Ю. Підлісної, В. Степаненка, О. Безрукова, Р. Геру, та інших. Серед сучасних українських науковців питанням громадянської освіти займаються О. Дем'янчук, С. Клепко, О. Пометун, Т. Ремех, О. Сухомлинська та інші. Проте, незважаючи на низку наукових досліджень та літературних джерел із проблеми формування громадянської компетентності, залишається актуальним визначення ролі сучасного вчителя в процесі формування громадянської компетентності учнів основної школи.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити роль вчителя в процесі формування громадянської компетентності учня.

Сьогодні закладаються підвалини для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін. Громадянська компетентність є однією з ключових та відповідає нагальним вимогам і викликам сучасності. Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні середньої освіти є стаття 12 Закону України «Про освіту», яка визначає ключові компетентності, зокрема, громадянські та соціальні, які пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що відповідають меті та принципам освіти [11].

У Концепції «Нова українська школа» визначено, що громадянські та соціальні компетентності включають володіння культурою демократії, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації, здорового способу життя [9].

Із огляду на сутність компетентнісного підходу, вітчизняні науковці (О. Пометун, Т. Ремех, О. Сухомлинська, О. Шестопалюк) визначають громадянську компетентність як сукупність знань, умінь і навичок, ставлень, переконань, емоційно-ціннісних орієнтацій учнів, які допомагають їм усвідомити своє місце і роль у суспільстві, нести відповідальність за себе і свої дії, а також готовність реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Учені наголошують, що громадянська компетентність повною мірою реалізується в реальних життєвих ситуаціях і її формування не може бути ізольованим від умов конкретної діяльності. Таке трактування громадянської компетентності не суперечить визначенням, які представлено в зарубіжній науковій літературі. Так, Г. Мюнклер пропонує громадянську компетентність розуміти як сукупність кваліфікаційних передумов як для того, щоб реалізувати права, так і для того, щоб виконувати обов'язки, зумовлені статусом громадянина [8].

Вищезгадане дає нам підстави стверджувати, що громадянська компетентність є інтегрованою характеристикою особистості, що передбачає сформованість певного рівня готовності до участі в суспільному житті й відповідальності за виконання різних видів діяльності. Складовими громадянської компетентності є ціннісний, знаннєвий та діяльнісний компоненти [7].

Формування й розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї та за життя територіальної громади є метою громадянської освіти України. У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р.) чітко визначені складові громадянських компетентностей [5]. Зміст громадянської освіти знайшов своє відображення в Державному стандарті базової середньої освіти, а саме в обов'язкових результатах навчання та орієнтирах для оцінювання результатів учнів з громадянської та історичної освітньої галузі (додатки 17 та 18) [3]. У цьому плані заслуговують на увагу думки одного з найвидатніших вітчизняних педагогів В. Сухомлинського про те, що в молоді слід розвивати громадянські почуття, які підносять людину, утверджують у ній громадянську свідомість, честь, гордість [12].

Визначивши сутність поняття громадянської компетентності, доцільно окреслити роль учителя в цьому процесі за результатами аналізу досліджень українських та зарубіжних науковців. Громадянська компетентність учителя розкривається через характеристику якостей, якими володіє людина. Зокрема, йдеться про патріотизм, інтернаціоналізм, демократизм, гідність, громадянську активність, дисциплінованість, відповідальність, совість, чесність, принциповість, справедливість, повагу, працелюбність.

Разом з тим, соціально-громадянську компетентність часто асоціюють з поняттям «громадянська зрілість». Її характеризує не вік, а погляди, учинки людини, яка є гармонійно й усебічно розвинута, має гуманістичний світогляд. Зрілою є людина, яка постійно самовдосконалюється, має високий рівень національної та планетарної свідомості, знає культуру й історію рідного краю, соціально відповідальна, наділена стійкими переконаннями. Громадянська зрілість не є підсумком або завершеним процесом. Для її підтримки потрібний постійний тренінг. І саме громадянська зрілість педагога є запорукою формування громадянської компетентності учнів.

Для активної громадянської позиції необхідна постійна широка участь педагогів у суспільно-політичних процесах, у веденні державних справ, використання можливостей долучатися до осмислення, обговорення та співучасті у прийнятті рішень, бути поінформованими, впливати на власне життя й життя громади. Для цього потрібні громадянські компетентності, які дозволять користуватися наданими можливостями для прийняття рішень [4].

Відповідно до зазначеного вище визначено перелік основних вимог до формування громадянської компетентності педагога Нової української школи [5]:

1. Розуміння власної громадянської ідентичності, державної приналежності, національної, етнічної й культурної ідентичностей, повага до інших культур та етносів.
2. Здатність плекати українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, уміннями та навичками, поділяти європейські цінності, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства.
3. Розуміння значення національної пам'яті, особливостей її розвитку впливу на суспільно-політичні процеси.
4. Знання принципів демократії та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності прав та свобод людини, уміння відстоювати свої права та права інших.
5. Розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, уміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти.
6. Знання й розуміння державного устрою, принципів і способів формування державної політики в усіх сферах суспільного життя на національному, регіональному та місцевому рівнях.
7. Знання механізмів участі у суспільному, суспільно-політичному та державному житті, уміння їх застосовувати разом з ухваленням рішень на місцевому, регіональному і національному рівнях; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав та обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті.
8. Здатність формувати й аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб.
9. Здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, ухвалювати обґрунтовані рішення.
10. Здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати, формувати групи задля розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема завдяки волонтерській діяльності.

Громадянські компетентності є інструментом для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві, стимулювання її мотивації, автономії та відповідальності.

Так, учитель, як лідер в дитячому колективі, є зразком для наслідування та засвоєння норм і правил поведінки в соціумі. У таких умовах дослідники визначають низку особистісних якостей, необхідних учителю в щоденному спілкуванні з учнями для ефективного формування громадянської компетентності, а саме: чесність – справедливе поводження з учнями; відкритість – здатність дослухатися до учнів та вчитися у них; неупередженість – однакове ставлення до всіх учнів; емпатія – розглядати питання з точки зору учнів; наполегливість – протистояння упередженості й агресивній поведінці; чутливість – обережне поводження зі спірними питаннями; повага – визнання культурних та соціальних відмінностей; автентичність – готовність ділитися власними поглядами; самосвідомість – розуміння власної ідентичності; прагнення до діалогу – заохочення учнів до ведення дискусій.

Слід також зауважити, що важливим є збереження активної громадянської позиції вчителем не лише під час здійснення професійної діяльності, а й у повсякденні. Це допоможе учням зрозуміти, що громадянськість не є абстрактним явищем, а стосується питань реальної життєдіяльності. Наголошення на таких якостях та інтересах вимагає від учителів виконання ролі амбасадорів цінностей активного та відповідального громадянства та втілення їх у стосунках із учнями [6].

Тому одне із головних завдань педагога в закладах освіти – створення сприятливого середовища для формування сучасної багатоетнічної та багатокультурної української нації. Українська культура завжди існувала в одному просторі з іншими культурами й від самого початку змушена була шукати точки дотику з «іншими». Здатність українського суспільства долати зовнішні та внутрішні кордони й узгоджувати ідентичності, створені ними, є головною особливістю історії України [10, с. 24].

Важливість предметів, інтегрованих курсів громадянської та історичної освіти в умовах збройної агресії російської федерації проти України посилюється потребою зміцнення національної ідентичності, плекання патріотизму, формування ключових громадянських компетентностей і навичок.

Проблема формування громадянської компетентності педагогічних працівників є актуальною і в діяльності Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Так, на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти наскрізно викладається курс «Демократична школа як основа формування громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу», де акцентується увага на громадянській компетентності в контексті загальних і професійних компетентностей учителя відповідно до вимог професійного стандарту та стандарту освіти у галузі 01 Освіта/Педагогіка у сфері післядипломної освіти. Практикується проведення круглих столів, конференцій, семінарів за цією тематикою. Слухачам курсів підвищення кваліфікації пропонують авторські курси, зокрема: «Демократична школа. Громадянські та соціальні компетентності»; «Громадянські та соціальні компетентності в контексті викладання суспільних дисциплін»; «Деліберация як демократія майбутнього. Технології обговорення суспільних питань».

Усвідомлюючи свої потреби, Україна прагне утвердитися як новітня демократична держава. Від того, які внутрішні перетворення ми здійснимо, від чого відмовимося й що приймемо в національну систему освіти від європейських стандартів, буде залежати рівень нашої науки і освіти, ставлення до нас з боку світової спільноти [1, с. 150].

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що формування громадянської компетентності педагога полягає в тому, що цей процес відбувається не тільки за академічного навчання чи набуття теоретичних знань, а внаслідок переосмислення та розставлення нових акцентів у виховній роботі, застосування нових моделей та методів роботи з учнями, зокрема, реалізації навчання через досвід, використання інтерактивних методів навчання, проєктного підходу, тренінгу тощо. Громадянсько компетентний учитель, власною поведінкою демонструє такі якості особистості, як: активна життєва позиція, чесність, справедливість, послідовність у словах та діях, уміння обстоювати свої погляди. А організація інноваційного навчання, зокрема в закладах післядипломної педагогічної освіти, ефективно сприяє формуванню громадянськознавчих навичок і вмінь: спілкуватися з іншими людьми та органами влади, критично мислити, приймати продумані рішення; обґрунтовано висловлювати свій погляд, захищати власні права.

Перспективами подальших розвідок в цьому напрямі є розроблення методичних вказівок для запровадження ефективних методів і форм навчання з метою формування громадянської компетентності школярів базової середньої освіти, дотримуючись принципів інтеграції.

Література

1. Антонюк Т. Д. Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти як важливий фактор конкурентоспроможності української освітньої системи. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки*. Вип. 21. 2013. С. 149-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoi_2013_21_26 (дата звернення: 19.10.2022).

2. Гирич І. Історія України нового часу в сучасній шкільній освіті. Київ : ВД Стилос, 2009. 64 с.
3. Державний стандарт базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р., № 898). URL: <https://cutt.ly/zRNIn6G> (дата звернення: 05.10.2022).
4. Драновська С. В. Розвиток громадянської компетентності педагогів в умовах післядипломної педагогічної освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми : НВВ КЗ СОІППО, Суми, 2019. С. 15-21.
5. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.12.2022).
6. Кошелев О., Бескорса О. Роль учителя у формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи. Молодь і ринок. №10 (177), 2019. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/187046> (дата звернення: 16.11.2022).
7. Кравчинська Т. Формування громадянської компетентності педагога Нової Української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 8. С. 74-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpopn_2019_8_8 (дата звернення: 26.12.2022).
8. Мюнклер Х. Гражданская компетентность. Бонн : Б, и., 1997. С. 153-172.
9. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://cutt.ly/JR1SjAt> (дата звернення: 05.10.2022).
10. Плохій С. Брама Європи. пер. з англ. Романа Ключка. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с.
11. «Про освіту» : Закону України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 19.11.2022).
12. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. 2-е вид. Київ : Рад. шк., 1987.
13. ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning [Electronic resource]. URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf> (дата звернення: 13.12.2022).

References

1. Antoniuk T. D. Mizhnarodne spivrobitnytstvo ta intehtatsiia u haluzi osvity yak vazhlyvyi faktor konkurentospromozhnosti ukrainskoi osvitnoi systemy [International cooperation and integration in the field of education as an important factor in the competitiveness of the Ukrainian educational system]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]*. Istorychni nauky. Vyp. 21. 2013. s. 149-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoi_2013_21_26 (data zvernennia 19.07.2022).
2. Hyrych I. Istoriia Ukrainy novoho chasu v suchasni shkilni osviti [History of modern Ukraine in modern school education]. Kyiv. VD Stylos, 2009. 64 s.
3. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity (zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.09.2020 r. № 898) [State standard of basic secondary education (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine)]. URL: <https://cutt.ly/zRNIn6G> (data zvernennia: 05.10.2022).
4. Dranovska S. V. Rozvytok hromadianskoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh pisladiplomnoi pedahohichnoi osvity [The development of civic competence of teachers in the conditions of postgraduate pedagogical education] : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Sumy : NVV KZ SOIPPO, Sumy, 2019. s. 15-21.
5. Kontseptsiiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini (rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710-r) [The concept of the development of civic education in Ukraine (order of the Cabinet of Ministers of Ukraine)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (data zvernennia: 05.10.2022).
6. Kosheliev O., Beskorsa O. Rol uchytelia u formuvanni hromadianskoi kompetentnosti uchniv pochatkovoi shkoly [The role of the teacher in the formation of civic competence of primary school students]. *Molod i rynek*. №10 (177), 2019. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/187046> (data zvernennia: 16.11.2022).
7. Kravchynska T. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti pedahoha Novoi Ukrainiskoi shkoly [Formation of the civic competence of the teacher of the New Ukrainian School]. *Visnyk pisladiplomnoi osvity. Seriia : Pedahohichni nauky*. 2019. Vyp. 8. s. 74-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpopn_2019_8_8 (data zvernennia: 13.12.2022).
8. Miunkler X. Hrazhdanskaia kompetentnost [Civic Competence]. Bonn : B, y., 1997. s. 153-172.
9. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasadi reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. URL: <https://cutt.ly/JR1SjAt> (data zvernennia: 05.10.2022).
10. Plokhii S. Brama Yevropy [Gate of Europe]. per. z anhl. Romana Klochka. Kharkiv : Klub Simeinoho Dozvillia, 2016. 496 s.
11. Pro osvitu : Zakonu Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII ["On Education": Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 19.11.2022).
12. Sukhomlynskyi V.A. Serdtse otdaiu detiam. Rozhdenye hrazhdanyina. Pysma k synu [I give my heart to children. Birth of a citizen. Letters to son]. 2-e yzd. Kyev : Rad. shk., 1987.
13. ANNEX to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning [Electronic resource]. URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf> (data zvernennia 13.12.2022).